

Михайло ПРИЙМИЧ

кандидат мистецтвознавства, доцент
Закарпатського художнього інституту

ЖИВОПИС ЦЕРКВИ СВ. МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ С. ДОБРОБРАТОВЕ ИОСИПА БОКШАЯ

Анотація. Досліджується живопис іконостаса та вівтарної частини церкви св. Миколая Чудотворця у с. Добробратове Іршавського району — вірогідно останні твори Йосипа Бокшая для церкви. Зазначається, що в межах усталених у церкві канонів зображення художник відобразив тогочасні події, що простежується в окремих алегоріях, написах і зображеннях апостолів, де вгадуються риси бл. єпископа Теодора Ромжі. У живописі іконостаса відобразилося розуміння культури краю, яке незабаром необхідно було приховувати через значні суспільно-культурні трансформації.

Ключові слова: живопис, іконостас, церква, національний романтизм, алегорія.

Мистецтво Закарпаття сьогодні, попри відомість в Україні, ще потребує ґрунтовного дослідження, оскільки низка питань залишилася по-за мистецтвознавством. Особливої уваги, зважаючи на розвиток культури Закарпаття, потребує церковне мистецтво, адже воно було чи не єдиним, яке протягом багатьох століть сприяло формуванню власної образотворчої традиції. І тільки після Другої світової війни розвиток образотворчого мистецтва зазнав значних трансформацій, а традиції церковного мистецтва — цілковитої руйнації. Серед митців, які на високохудожньому рівні працювали в сакральному мистецтві краю, вирізняється постать визначного закарпатського живописця Йосипа Бокшая. Вивчаючи його творчість, можемо стверджувати, що він став одним з фундаторів нового сакрального мистецтва на Закарпатті, поєднавши традицію барокового ілюзорного живопису з декоративністю візантійського мистецтва та вдихнувши в нього ознаки національного романтизму. Внесок цього митця у культуру Закарпаття ще потребує ґрунтовного опрацювання, а в статті зупинимося на

1

2

3

4

Й. Бокшай

Ікони церкви Св. Миколая Чудотворця. 1. Апостол; 2. Св. Миколай; 3. Св. Марія.; 4. Св. Василь. Друга пол. ХХ ст., с. Добробратове

одній з останніх сторінок творчості Й. Бокшая у сакральному мистецтві — іконостасі церкви святого Миколи Чудотворця у с. Доробратове Іршавського р-ну Закарпатської обл.

У дослідженні прагнемо розглянути останній офіційний відомий твір для церкви у творчому житті Й. Бокшая. Серед завдань, які ставимо — введення в науковий обіг маловідомого матеріалу, що становить складний і неоднозначний період у житті нашого краю та країни. На основі досліджуваного матеріалу ставимо завдання показати роль суспільно-культурного середовища у впливі на особистість художника та його творчість. Особливий інтерес викликає реакція художника на події, які відбувалися навколо нього. Адже зміни в суспільстві після 1944 р. неминуче позначилися на позиції художника, який послідовно демонстрував ознаки національного романтизму, орієнтовуючись нерідко на давньокиївську традицію.

Проте неможливо вести мову про останню сторінку, не глянувши хоча б узагальнено на попередній доробок митця. Після повернення художника з російського полону він надзвичайно активно працює як живописець. Одним з його найранніших творів на релігійну тематику вважається ескіз композиції “Новозавітня Трійця”, що датується 1920 р. (Закарпатський краєзнавчий музей; відділ історії релігії). Відомо, що 1926 р. з-під пензля майстра вийшла велика живописна робота “Нагірна проповідь”, відома також як “Христос серед народу”. Святе Письмо для Й. Бокшая, як і для митців Ренесансу, було тією першоосновою, звідки він черпав натхнення для робіт. У Біблії художник шукав відповіді на питання, які хвилювали його та суспільство, що наповнювало полотна повчальним змістом. До таких творів можемо зараховувати композицію-триптих, що складається з тем “Притча про митаря та фарисея”, “Передання ключів св. Петрові”, “Притча про блудного сина”. 1927 р. художник отримав замовлення на виконання розписів у єпископській каплиці в Ужгороді. Через два роки після цього (1929 р.) він виконав розписи у церкві с. Руська Нова біля Требішова (Словаччина), які є одним з найвеличніших творів майстра.

На 1934-1935 рр. припадає виконання двох визначних

полотен — “Вчителі Східної Вселенської церкви” та “Святі Руської землі” [1]. Поява цих робіт, як і живописних композицій до церкви свв. Кирила та Методія в с. Сторожниця Ужгородського р-ну, наповнена великою увагою до руської (української) культури. Про це свідчать і зображення руських святих — Антонія та Феодосія Печерських, Володимира і Ольги, Бориса і Гліба, і кириличні підписи на зображеннях цього часу. Наприклад, “Христос-Вчитель з предстоячими Кирилом та Методієм” зі Сторожниці, який підписано кирилицею “Осип Бокшай 1934”. Думається, така значна увага художника до цієї теми спричинена контактами митця з визначним українським архітектором і дослідником Володимиром Січинським, який саме тоді будував церкву в монастирі редемптористів у Михайлівцях (1933-1934 рр). Можемо припустити, що не тільки живописні композиції намісного ряду, але й проект іконостаса сюди виконував саме Й. Бокшай. Іконостас у монастирі редемптористів у Михайлівцях встановили 1935 р. Протягом кількох років В. Січинський мав також тісні зв'язки зі Східною Словаччиною, адже в Нижньому Комарнику (1937 р.) споруджував дерев'яну церкву. Маємо всі підстави припустити існування тісних творчих контактів між архітектором і художником, який виконував оздоблення інтер'єру церкви монастиря редемптористів. Орден був латинського обряду, тому перший настоятель монастиря редемптористів грецького обряду Ян Закопала запропонував ідею низького іконостаса з відкритим престолом. Згодом схожий іконостас за проектом художника було встановлено в с. Доробратове (Іршавський р-н) у храмі св. Миколи Чудотворця, про який ще буде йти мова. Тому можемо припустити, що проект іконостаса належить Й. Бокшай, а ідея низького іконостаса могла з'явитися в нього після російського полону. Маємо підстави твердити, що художник міг бачити храм Софії Київської та її іконостас, який на ту пору складався тільки з намісного яруса, а також на таке вирішення міг вплинути іконостас у соборі св. Володимира в Києві.

Згодом працював також поблизу Михайлівців у церкві Пресвятої Покрови с. Чичаровці (Словаччина), де вражають

композиції “Воскресіння”, “Покрова”, “Розп’яття”, “Святе серце Ісуса”. Тут на пишному вівтарі з балдахіном розташовано композицію “Христос Вчитель”. Церква була розписана 1936 р. Вівтар проектував також художник, а різьблення виконав Яношем Петрашевичем. Розписи досить близькі за стилістикою до малоберезнянських, бо були виконані майже водночас. 1937 р. Й. Бокшай виконав розписи до церкви в с. Матьовці також недалеко від Михайлівців. Тобто бачимо, що тривалий час діяльність двох визначних митців пов’язана з територією сучасної Східної Словаччини.

Особливо почесним для художника було виконання розписів до Ужгородського кафедрального собору в 1938-1939 рр. [2, 146]. Тут він виконав “Воздвиження Чесного Хреста”, 72 кв. м. Спочатку підмальював виконав капутмортумом, а потім за допомогою лісирування виводив фігури. 1943 р. Й. Бокшай виконує розписи в церкві монастиря Марія-Повчі — “Прославлення Марії” та “Св. Василій Великий служить літургію”. Інша композиція присвячена св. арх. Михайлу, покровителю монастиря. Сцена “Зцілення Ласло Чіргі” була виконана у бічній апсиді (крилосі) храму [3]. У останній композиції — дві групи людей, об’єднані фігурою Ласло, що піднімається з ліжка. Праворуч василіянин показує рукою на образ Маріяповчанської Богородиці. Ці розписи закарпатський дослідник О. Чернега-Балла вважала останніми із серії релігійних творів художника.

Проте найвірогідніше останньою значною роботою мав стати живопис для іконостаса в с. Добробратове. Іконостас і балдахін над престолом загалом нагадують композицію в монастирському храмі Михайлівців різьбяра Івана Павлишиниця за проектом Й. Бокшай. Тому іконостас належить до рідкісних на Закарпатті низьких зразків, які з’явилися в середині 1930-х років. Він складається з намісного та апостольського ярусів. Над дияконськими вратами виконано композиції “Зіслання Святого Духа на апостолів” та “Різдво Господнє”. Вівтарна частина повністю відкрита, а стовпи балдахіна разом з фланкуючими опорами царських врат творять вишуканий, архітектурно підкреслений простір. У глибині цього простору

відкривається головна композиція — “Розп’яття Господнє”. Іконостас, за твердженням очевидців, завершено 1948 р., що робить його особливо цінним, адже це, ймовірно, останній іконостас, створений для греко-католицької церкви на Закарпатті. Слід зауважити, що при обстеженні іконостаса виявилася низка речей, зроблених поспіхом і недороблених. Ікони апостолів виконані на фанері й, очевидно встановлювалися без нагляду художника, бо нерозрізнаними прибиті з тильного боку до іконостаса. Намісні образи укріплено цвяхами в отворах ряду без підрамників, апостол Павло, який мав зайняти місце на амвоні, залишився незавершеним.

Різьблення іконостаса, як і сама форма, виконані в псевдо-візантійському дусі. Його принаймні кілька разів пофарбовано, а позолоту виконано за допомогою штучної поталі значно пізніше, так що сьогодні досить складно сказати, як він первісно виглядав. Живопис традиційний для Й. Бокшай, поєднує реалістичне моделювання з декоративним золотим тлом.

Особливо цікавим фактом є те, що в живописі для іконостаса оригінально відобразилися події, які відбувалися на Закарпатті після Другої світової війни. Це час, коли Закарпаття жило під враженням від дуже складних політичних і культурних збурень, особливо гостро переживалося переслідування греко-католицьких священиків і вбивство єпископа бл. Теодора Ромжі. Звісно, не все суспільство сприймало ці події як негативні, але Й. Бокшай як людина, що виросла в християнській родині і, як ми бачили, присвятив значну частину свого життя сакральному мистецтву, не міг залишатися байдужим до цих процесів. Крах ідеалів у які вірив, як учасник створення “Просвіти”, пропагуючи потребу культурної єдності зі Сходом... Уся творчість майстра свідчить про його велику увагу до життя рідного народу та руської церкви як його духовного стержня. Однозначно, переслідування церкви позначилося у творчості майстра. Особливого резонансу в суспільстві набув замах на єпископа, що також вплинуло на художника. Цікаво, що проповідуючи у 1920-1930-х роках культурну єдність з братами на сході, після війни він ходив до латинського костьолу.

З огляду на це, особливу цікавість викликають живописні

композиції на іконостасі із с. Доробратове Іршавського р-ну. Особливої уваги заслуговують дві композиції: Апостол Яків з апостольського ярусу та св. Василій Великий, виконаний у люнеті на амвоні. Ці зображення досить схожі за типажем, а порівнявши їх з портретами єпископа Теодора Ромжі, можемо вести розмову про дивну схожість. Це ставить цікаве запитання: а чи не єпископа зобразив тут художник? Чи могло таке зображення бути випадковим? Найчастіше в сакральній творчості митця зустрічаємося з його намаганням спиратися на місцевий ґрунт, шукати місцеві типи, розкривати естетику власного народу. За основу більшості своїх образів художник брав реальні студії своїх близьких і рідних. Діти стали моделями для ангелів у єпископській каплиці, знайомі жінки позували для композиції Богородиці та ін. Візуальна пам'ять художника була вражаюча. Тож коли зважити, що ескізи виконані ще 1947 р., у часі вбивства, то думка про зумисне зображення єпископа на іконостасі має всі підстави бути правдою.

У цьому контексті зрозумілішим стає виконання у вівтарі церкви композиції “Розп'яття Господнє”. Адже апсида символізує печеру, у якій народився Христос, та печеру, з якої Він воскрес. З цієї причини у вівтарній частині найчастіше зустрічалися композиції, пов'язані з темою Євхаристії. У Доробратові, розглядаючи живописні композиції, бачимо через тему Благовіщення на царських вратах головний ідейний акцент храму — Розп'яття. Водночас невідповідно розташовані над дяконськими вратами композиції Різдва Господнього та Зіслання Святого Духа, які тісно пов'язані із символікою печери. Христос народжується в темряві стайні з драбиною, за яку кидають сіно худобі. Інша композиція розкриває подолання страху, у якому перебували апостоли, поки не зійшов на них Дух Святий. Художник виконує Розп'яття не як історичну подію, а подію у конкретному часі та конкретному місці. Цьому сприяє зображення дівчини в білій сорочці та червоній спідниці, з двома заплетеними косами, що дуже нагадує пересічну дівчину тогочасного Закарпаття. Вона, закривши обличчя руками, схилилася біля ніг розп'ятого Христа. Можна подумати, що це, як завжди в Й. Бокшая, зображення за-

карпатської дівчини. Проте німб навколо її дівчини швидше виказує постать Марії-Магдалини. Але тоді до чого місцеве дівоче вбрання? Думається, тут маємо справу з алегоричним мисленням художника, яке він добре знав, вивчаючи бароковий європейський живопис, порівнюючи навернення Марії-Магдалини і власної землі. Тому Розп'яття у Доробратові набуває особливого звучання — це страждання, яке відбувається у певному часі та на чітко окресленому місці. Це гостре відчуття жертви заради життя.

Отже, необхідно глянути й на інші зображення, а саме — на вівтарний образ “Серце Ісусове”. Тут Христа зображено по червоній доріжці, що всяєна квітами. Навколо Нього ангели. Над цим зображенням у верхній частині престолу виконана композиція хлопчика, який тримає скрижалі Мойсея і показує на четверту заповідь: “Шануй батька твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб ти довго прожив на землі”. Цей момент виглядає особливо цікавим у час кардинальних змін, коли все старе вважалося за непотріб, а мислення старшого покоління — глупотою, коли багато людей повірили у “нову правду” і взялися руйнувати все старе до основ. Тоді художник вказує на повагу до батьків, тобто повагу до всієї традиції, яка так успішно руйнувалася. Не виключено, що образ хлопчика та двох ангелів можуть бути реальними портретами.

Наступна композиція, що викликає інтерес, — зображення св. Василя Великого на намісному ярусі іконостаса. Святий зображений на тлі Мукачівського монастиря, старої митрополії Мукачівської єпархії на березі Латориці, а у його руках — скіпетр, який дуже нагадує скіпетр владика Андрія Бачинського. До речі, цей скіпетр бачимо й у руках св. Миколая Чудотворця. Усі композиції намісного ярусу виконані в теплому вечірньому освітленні, яке завжди надихає і заспокоює. Бачимо, що художник не втратив тієї людяності й духовної шляхетності навіть тоді, коли на вулиці панували безлад і всюдозволеність. Цікаво зауважити й напис на книзі, що Христос тримає в руках. Тут бачимо уривок з Євангелія від св. Матея, яке читається перед початком Великого посту, у так звану М'ясопусну неділю: “Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщи-

ну Царство, що було приготовано від сотворення світу” (Єв. 25.31-46). Цей уривок на іконі Христа Вчителя вибрано не випадково. Видається, що такого збігу просто бути не може, при виконанні цього іконостаса художник чітко розуміє події в контексті вчення церкви. Ідея загального суду, який наступав у краї, де дії кожного визначали його місце по праву руку чи ліву від правди. Адже прийняти правила нової влади було достатнім, щоби почуватися безпечно і забезпечено. Таким чином, твори для іконостаса в Доробратові стали своєрідним застереженням перед новим майбутнім.

Отже, можемо говорити про завершення живописом до церкви св. Миколая у Доробратові епохи в розвитку церковного мистецтва на Закарпатті. Бачимо, що, хоча у творах художника зберігається глибока людяність у переданні образів, в окремих композиціях відображаються трагічні події з історії Закарпаття середини 1940-х років. Надалі художник не відмовиться від деякої ідеалізації образів, однак у більшості композиційних фігуративних робіт буде відчуватися певна постановковість [4]. Та образ людини для художника залишиться глибоко одухотвореним, що можемо пов'язувати з глибоким релігійним вихованням художника у власній родині.

1. Йосип Бокшай: Альбом / До 60-річчя Закарпатського музею ім Й. Бокшай. — Ужгород: Шарк, 2008. — 160 с.; іл. 2. Пан С. Ікони й іконописання на Закарпатті // Записки ЧСВВ. — Roma, 1992. — Т. XIV. — С. 123-151. 3. Puskás L., Puskás B. Házad ékessége. Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztazok Magyarországon. — Budapest: Kossut Nyomda, 1991. — 114 l. 4. Закарпатський художній музей: Альбом / авт.-упорядник Чернега-Балла О. — К.: Мистецтво, 1984. — 144 с.; іл.

Annotation

Mykhailo Pryymych. Painting of Joseph Bokshai of Thaumaturgist church in Dobrobratove village. This article researches probably the latest works created by Joseph Bokshai for the church — icone of the iconostasis and in altar of the church of Sv. Nicholas in the village of Dorobratovo, Irshava district. It is noticed that the artist could display events that took place in the province despite of the established canons of images in the church. This we can see in certain allegories, inscriptions and especially in the images of Apostles, where we guess the beatures of Beatific Theodor Romzha, who was killed

a year before the creation of the iconostasis. The painting of the iconostasis reflected artist's understanding of the culture of his land, that soon had to be hidden because of the notable social and cultural transformation.

Keywords: painting, iconostasis, the church, Transcarpathia, national romanticism, allegory.

Аннотация

Михайло Приймич. Живопись церкви св. Миколая Чудотворца с. Добробратовэ Иосифа Бокшай. Исследуется живопись иконостаса и алтарной части церкви св. Миколая Чудотворца в с. Добробратовэ Иршавского р-на — правдоподобно последние работы Иосифа Бокшай для церкви. Акцентируется, что в рамках принятых в церкви канонов изображения художник запечатлел события того времени, которые прослеживаются в отдельных аллегориях, надписях, и изображениях апостолов, где угадываются черты бл. епископа Теодора Ромжи. В живописи иконостаса отобразилось понимание культуры края, которое в скором времени необходимо было скрывать из-за значительных общественно-культурных трансформаций.

Ключевые слова: живопись, иконостас, церковь, национальный романтизм, аллегория.